

نقش نهادهای بین المللی در حمایت از قربانیان شکنجه (مطالعه موردی: کردهای عراق)

دکتر جمال بیگی^۱ و مهران مولوی^{۲*}

۱ استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مراغه، ایران

۲ دانش آموخته دکترای حقوق بین الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، نویسنده مسئول (dr_molavi1967@yahoo.com)

چکیده

شکنجه نقض آشکار حقوق بشر و رفتاری علیه حرمت و کرامت انسان تلقی می شود. مجمع عمومی سازمان ملل این عمل را محکوم و حقوق بین الملل و همچنین حقوق داخلی کشورها آن را منع نموده است. امروزه شکنجه در حقوق بین الملل به عنوان یک جرم بین المللی شناخته شده و کنوانسیون منع شکنجه مصوب ۱۹۸۴ سازمان ملل و اساسنامه دیوان کیفری بین المللی بر جرم بودن آن تأکید دارد. کردهای عراق از بدو تاسیس دولت عراق تاکنون در راستای احقاق حقوق خود بارها مورد حمله دولت مرکزی قرار گرفته اند. در زمان حاکمیت حزب بعث به رهبری صدام حسین و در سایه سکوت جامعه بین المللی کردها مورد ژنوسید و پاکسازی قومی قرار گرفتند اما پس از سال ۲۰۰۳ و تشکیل دولتی پارلمانی و فدرال، کردها با کسب فدرالیسم در چارچوب عراق به بخشی از حقوق خود دست یافتند. در سال ۲۰۱۱ بر اثر فشار سازمان های بین المللی حقوق بشر، دولت جدید عراق کنوانسیون منع شکنجه را پذیرفت اما پس از این پذیرش نیز گزارش های متعددی از شکنجه در سراسر عراق منتشر شده است. در رابطه با کردها نیز تحولات اخیر در کرکوک و دیگر مناطق مورد مناقشه نشان داد که پذیرش معاهده منع شکنجه هیچگونه تاثیری بر رفتار نیروهای نظامی و شبه نظامی عراق علیه کردها و در نتیجه پیشگیری از شکنجه آنها نداشته است.

واژه های کلیدی: نهادهای بین المللی، شکنجه، کردهای عراق.

مقدمه

در میان رفتارهای ضدانسانی که آدمیان از دیرباز بر هم‌نوع خود روا داشته‌اند شکنجه است. تحمیل رنج شدید جسمی برای گرفتن اقرار یا بدلیل تعلق فرد به گروه‌های قومی، نژادی یا مذهبی از گذشته‌های دور تاکنون معمول بوده است. روشنگری اندیشمندان و نهضت اصلاحات اجتماعی و قضایی باعث شد که از قرن هجدهم به بعد شکنجه متهمان یا محکومان توسط مأموران و مقامات به تدریج کنار گذاشته شد. به طوریکه تا سال‌های میانی قرن نوزدهم شکنجه در بیشتر کشورهای غربی غیرقانونی اعلام شد.

به تدریج منع شکنجه و مجازات‌های ظالمانه در قوانین اساسی و عادی بسیاری از کشورها راه پیدا کرد و دست کم در ظاهر به یکی از ملزومات اثبات انسان‌مداری در نظام‌های حقوقی ملی بدل شد. در سطح بین‌المللی به لطف ترویج اندیشه‌های انسانی و پیشرفت نهضت جهانی حقوق بشر، شکنجه به عنوان یکی از موارد نقض حقوق انسانی و لطمه به شرافت و سلامت جسمی و روانی افراد محکوم شناخته شد. از حیث تاریخی، منع شکنجه و نپه رفتارهای غیرانسانی به نظر با حقوق بشردوستانه و به طور مشخص با کد لیبر مصوب ۱۸۶۳ در زمان جنگ‌های داخلی آمریکا آغاز می‌شود. کد لیبر، ضمن منع هر گونه رفتار وحشیانه با اسیران جنگی، شکنجه افراد دشمن را به منظور کسب اطلاعات اکیدا نپه می‌کند.

پس از جنگ جهانی دوم که حقوق بین‌الملل بیش از پیش به جانب حمایت از حقوق انسانی متمایل شد برای منع و مبارزه با شکنجه کوششی به سزا به عمل آمد. ماده ۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر مقرر کرد: «هیچ کس نباید شکنجه شود یا در معرض رفتار یا مجازاتی ظالمانه، ضد انسانی یا تحقیرآمیز قرار گیرد». ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹، که بیانگر تضمینات حقوقی نسبت به افراد در حین مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیربین‌المللی محسوب می‌شود چند عمل را در هر زمان و هر مکان ممنوع اعلام نمود. از جمله آنها رفتار شکنجه، رفتار بیرحمانه و آزار.

ممنوعیت شکنجه در ماده ۷ میثاق حقوق مدنی و سیاسی مورد تأیید و پذیرش قرار گرفت و در نهایت اعلامیه ۱۹۷۵ مصوب مجمع عمومی سازمان ملل درباره حمایت از همه اشخاص در برابر شکنجه و تلاش‌های پس از آن، به تصویب کنوانسیون منع شکنجه ۱۹۸۴ منتهی شد. این کنوانسیون ضمن تعریف شکنجه، این عمل ضدانسانی را به عنوان رفتاری مجرمانه مشمول صلاحیت کیفری دولت‌های متعاقد قرار داد و نظام اجرایی و نظارتی خاصی را برای مبارزه با شکنجه ایجاد کرد. به همین ترتیب اعلامیه‌ها و معاهدات منطقه‌ای حقوق بشر هم قواعد و ترتیباتی را برای منع و مبارزه با شکنجه وضع کرده‌اند. مقاله حاضر بر آن است که با تبیین مبحث شکنجه و معاهدات مربوط به آن، نقش معاهدات مربوط شکنجه را در پیشگیری از شکنجه گروه قومی کرد در عراق مورد تحقیق قرار دهد.

بخش اول: مفاهیم بنیادی

در این بخش کلیاتی در موضوع شکنجه و از جمله تعریف و مصادیق آن ارائه و سپس معاهدات مربوط در این زمینه مورد بحث واقع می‌شود.

گفتار اول: تعریف شکنجه و مصادیق آن

در دانش حقوق، شکنجه نوعی آزار و اذیت غیرقانونی به حساب می‌آید که بیشتر هدف از آن کسب اقرار می‌باشد. در فرهنگ دکتر معین در تعریف شکنجه آمده است: «شکنجه کردن: رنج و آزار دادن، آزار دادن متهم با آلات و ادوات شکنجه تا از او اقرار گیرند». یکی از دقیق‌ترین تعریف‌های شکنجه کنوانسیون منع شکنجه سازمان ملل ۱۹۸۴ مصوب ارائه شده است. در ماده اول این کنوانسیون، شکنجه به این شیوه تعریف شده است:

«واژه شکنجه به هر عملی اطلاق می‌شود که عمداً درد یا رنج‌های جانکاه جسمی یا روحی به شخص وارد آورد، خاصه به قصد اینکه از این شخص یا شخص ثالث، اطلاعات یا اقرارهایی گرفته شود یا به اتهام عملی که این شخص یا شخص ثالث مرتکب شده یا مظنون به ارتکاب است تنبیه گردد، یا این شخص یا شخص ثالث مرعوب یا مجبور شود و یا به هر دلیل دیگری که مبتنی بر شکلی از اشکال تبعیض باشد، منوط بر اینکه چنین درد و رنج‌هایی به دست کارگزار دولت یا هر شخص دیگر که

در سمت رسمی مأمور بوده است یا به ترغیب یا با رضای صریح یا ضمنی او تحمیل شده باشد. این واژه درد و رنجهایی را که منحصر از اجرای مجازاتهای قانونی حاصل می شود و ذاتی یا عارضی چنین مجازاتهایی است در بر نمی گیرد.^۱ با توجه به عبارات بکار رفته در این تعریف معلوم می شود که اولاً، شکنجه همانطور که می تواند رفتار متضمن درد و رنج جسمانی را شامل شود، رفتار متضمن فشارهای روحی را هم شامل می گردد. ثانیاً، شکنجه نه تنها به منظور کسب اطلاع و اقرار از قربانی بلکه برای اطلاع و اقرار از ثالث نیز ارتکاب می یابد. ثالثاً، اعمال ضمانت اجراهای بین المللی مربوط به مواردی است که مرتکب شکنجه خود مأمور رسمی دولت باشد و یا به دستور یا ترغیب و رضایت وی این رفتار ارتکاب یابد. در نتیجه اگر مرتکب مأمور دولتی نبوده و با ترغیب یا دستور وی چنین عملی و اقع نشده باشد ضمانت اجراهای خاص بین المللی مذکور در کنوانسیون فوق قابل اعمال نیست.^۲

شرایط تحقق شکنجه در تحقق دو رکن مادی و معنوی متصور است. رکن مادی به این معنی است که فعل یا عمل شکنجه گر باید از خصوصیتی برخوردار باشد به این صورت که نخست فعل باید مادی باشد یعنی عملی که عرفاً درد و رنج شدید جسمی یا روحی ایجاد کند. برای تحقق این جرم تفاوتی میان فعل مادی مثبت یا منفی نیست. همچنین باید بین فعل مادی و نتیجه مجرمانه باید رابطه علت و معلولی وجود داشته باشد. رکن معنوی شکنجه بدین معنی است که صرف انجام عملی بعنوان شکنجه به قصد آزردن مجنی علیه کافی نیست بلکه شکنجه گر علاوه بر آن باید از این فعل قصد خاصی را اراده کند. فعل نامشروع شکنجه گر ممکن است به قصد کسب اطلاع، اخذ اقرار، تنبیه کردن، ایجاد رعب، اجبار و به هر دلیل دیگری صورت گیرد.^۳

گفتار دوم: شکنجه در اسناد و معاهدات بین المللی

در این گفتار شکنجه در اسناد و معاهدات بین المللی مورد بررسی و تحقیق قرار خواهد گرفت.

بند اول: اسناد بین المللی عام

الف) اعلامیه جهانی حقوق بشر

اعلامیه جهانی حقوق بشر در سال ۱۹۴۸ به عنوان نخستین سند جهانی حقوق بشر، شکنجه و رفتار یا مجازات بی رحمانه غیر انسانی را مطابق ماده ۵ خود ممنوع اعلام کرد. چنین ممنوعیتی پس از این در سطح وسیعی از اسناد بین المللی ورود یافته و تبدیل به ممنوعیتی رایج در اسناد بین المللی گردید. در اعلامیه جهانی حقوق بشر علاوه بر اینکه از واژه شکنجه تعریف به عمل نیامده، ضمانت اجرایی هم برای آن پیش بینی نشده است پس ملاحظه می گردد که مواد این اعلامیه در حد یک توصیه اخلاقی باقی مانده است ولی در عین حال نمی توان تأثیر فرهنگی و به تدریج عملی آن را نادیده گرفت. چنانکه دست اندرکاران نگارش اعلامیه ابراز عقیده کردند که اعلامیه هیچ مبنای حقوقی ندارد و هدفش تأثیر گذاری بر وجدان ها است و در عین حال نخستین گام در راه رشته ای از توافق ها به حساب می آید که بعد ها باید قدرت قانونی بیابند.

ب) اساسنامه دیوان کیفری بین المللی

تصویب اساسنامه دیوان کیفری بین المللی بیانگر نقطه عطفی در حقوق بین الملل کیفری است که می تواند موجب توسعه هنجارهای حقوق بین المللی مربوط به ممنوعیت شکنجه شود. در اساسنامه مفاهیمی همچون شکنجه به عنوان مصادیقی از جنایت علیه بشریت تلقی شده اند. اساسنامه شامل یک دیباچه ۱۳ فصل و ۱۲۸ ماده است. اساسنامه راهکارهای سه گانه ای برای رجوع به دیوان مقرر نموده است: (۱) دولت های عضو: دولت های عضو می توانند وضعیتی را که به نظر می رسد یک یا چند جنایت ارتکاب یافته است به دادستان ارجاع کنند. ارجاع یک وضعیت و نه موضوع به دادستان اجازه خواهد داد. بر مبنای تحقیقات خود هویت اشخاصی را که باید تعقیب کند شناسایی نماید. (۲) شورای امنیت: شورای امنیت نیز میتواند به موجب

۱. کنوانسیون منع شکنجه و سایر رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی یا تحقیر آمیز، قابل دسترس در پایگاه اینترنتی <http://www.aihrc.org.af/home/document/743>

۲. شفاهی، علی، نگاه حقوق بین الملل به شکنجه، پژوهش نامه فقه اسلامی و مبانی حقوق اسلامی، شماره ۲، بهار و تابستان ۹۳، ص ۱۲۷

۳. اردبیلی، محمد علی، شکنجه، مجله تحقیقات حقوقی، بهار و تابستان ۱۳۷۰، شماره ۹، ص ۱۹۲

فصل هفتم منشور ملل متحد وضعیتی را به دیوان ارجاع کند. ۳) دادستان: دیوان همچنین میتواند صلاحیت خود را هنگامی که دادستان تحقیقی را به ابتکار خود شروع نموده باشد اعمال کند. ماده ۱۳ صلاحیت دادستان فرصتی برای دیوان فراهم می آورد تا در مواردی که دولت های عضو یا شورای امنیت بنا به ملاحظاتی نتوانند چنین وضعیتی را به دیوان ارجاع کنند مداخله نماید.^۴

ج) کنوانسیون منع شکنجه و دیگر رفتارها یا مجازاتهای بی رحمانه، غیر انسانی یا ترذیلی ۱۹۸۴

این کنوانسیون تاکنون مهمترین سند الزام آور بین المللی در زمینه منع شکنجه به شمار می رود. کنوانسیون منع شکنجه سازمان ملل متحد که مشتمل بر یک مقدمه و ۳۳ ماده است، طی قطعنامه ۳۹/۴۶ در ۱۰ دسامبر ۱۹۸۴ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسید و در ۲۶ ژوئن ۱۹۸۴ قدرت اجرایی یافت. کنوانسیون منع شکنجه ۱۹۸۴ اولین کنوانسیونی است که منحصرأ به موضوع ممنوعیت و مبارزه با شکنجه و دیگر اشکال رفتار سوء آن هم در سطح جهانی می پردازد. تا زمان تصویب این کنوانسیون موضوع ممنوعیت شکنجه و دیگر اشکال رفتار سوء بصورت موضوعی فرعی و به عنوان یکی از موضوعات در کنوانسیون های جهانی حقوق بشر مطرح بود اما به نظر می رسد جامعه بین المللی به این آگاهی رسید که شکنجه پدیده ای نیست که بشود با چنان رویکرد ضعیفی با آن مقابله نمود. ماده ۲ کنوانسیون ۱۹۸۴ صریحاً پیش بینی کرده است که هر یک از دولت های متعاقد تدابیر قانونگذاری، اداری، قضایی و دیگر اقدامات مؤثر برای جلوگیری از ارتکاب شکنجه در سرزمین تحت اقتدار محاکم خود، اتخاذ نمایند. ماده ۴ کنوانسیون کشورهای عضو را مکلف نموده «در قوانین خود تمامی اعمال در بردارنده شکنجه و نیز تلاش برای ارتکاب شکنجه و شرکت و همکاری (معاونت) در عمل مزبور را جرم تلقی کنند». در ماده ۱۳ کنوانسیون، حق اعلام شکایت از سوی اشخاصی که مدعی هستند در سرزمین تحت صلاحیت هر یک از اعضاء، مورد شکنجه قرار گرفته اند به رسمیت شناخته شده است. مراجع صلاحیت دار دولت های طرف متعاقد کنوانسیون در صورت اعلام شکایت ذینفع مکلفند در اسرع وقت اقدامات مقتضی را به انجام رسانده و به طور بی طرفانه به موضوع رسیدگی نمایند.^۵

بند دوم: اسناد بین المللی خاص

الف) کنوانسیون اروپایی پیشگیری از شکنجه و رفتار یا مجازات غیر انسانی

مطابق ماده یک کنوانسیون فوق، کشورهای عضو مبادرت به ایجاد نهادی نظارتی تحت عنوان کمیته اروپایی جلوگیری از ارتکاب شکنجه و رفتار یا مجازات غیر انسانی یا ترذیلی نموده اند که این کمیته می تواند از طریق بازدیدهایی نحوه رفتار با اشخاص محروم از آزادی را با هدف تقویت حمایت از چنین اشخاصی در مقابل شکنجه و دیگر رفتار یا مجازات غیر انسانی یا ترذیلی مورد بررسی قرار دهد. از دیگر اسناد خاص می توان به منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت ها و کنوانسیون بین آمریکایی جلوگیری و مجازات شکنجه اشاره نمود.

گفتار سوم: ابزارهای نظارت بر معاهدات مربوط به شکنجه

بند اول: کمیته ضد شکنجه

کمیته ضد شکنجه، ابزار اجرایی کنوانسیون منع شکنجه ۱۹۸۴ است. مطابق ماده ۷ کنوانسیون منع شکنجه کمیته از ده نفر کارشناس مستقل که واجد اخلاق عالی انسانی و شایستگی علمی در زمینه حقوق بشر باشند، تشکیل می شود. اعضای کمیته از بین نامزدها با رأی مخفی کشورهای عضو انتخاب می شوند. اعضای کمیته با صلاحیت شخصی خود انجام وظیفه می نمایند و نه به عنوان نماینده دولت متبوع خویش، این افراد برای یک دوره چهار ساله انتخاب می شوند. بند های ۲ و ۵ ماده ۱۷ ماده ۲۰ پیش بینی نموده است که اگر اطلاعات قابل اعتمادی به کمیته واصل شود که در قلمرو یکی از دولت های عضو به طور منظم شکنجه وجود دارد. کمیته، دولت مزبور را دعوت می کند که در بررسی این موضوع همکاری نماید. کمیته ممکن است تصمیم بگیرد یک یا چند عضو خود را مأمور تحقیق پیرامون اطلاعات واصله در مورد شکنجه و ملاحظات دولت مربوطه نماید. در بند ۳ ماده ۲۰ پیش بینی شده است که این تحقیق و بررسی ممکن است با همکاری و موافقت دولت ذیربط با مسافرت به

۴. بابک زاده، ناصر، (۱۳۸۸)، اساسنامه دیوان کیفری بین المللی، انتشارات بهنامی، چاپ اول، تهران، ص ۱۸۳

۵. کنوانسیون منع شکنجه و سایر رفتارها و مجازاتهای ظالمانه، غیر انسانی یا تحقیر آمیز، پیشین

داخل کشور صورت گیرد. به هر حال همه رسیدگی ها و بررسی های به عمل آمده طبق بند ۵ ماده ۲۰ باید محرمانه باشد و در تمام مراحل باید انجام کار با همکاری دولت مربوطه صورت گیرد.^۶

بند دوم: کمیسیون حقوق بشر

کمیسیون حقوق بشر در قطعنامه شماره ۱۹۸۵/۳۳ گزارشگر ویژه ای را برای بررسی سوالات مربوط به شکنجه منصوب کرد و از وی درخواست نمود که به منظور یافتن اطلاعات موثق در اینگونه مسائل تلاش ورزد. گزارشگر ویژه برای رسیدن به این هدف، با دولت ها تماس برقرار می کند و در مورد راهبردهای اداری و قانونی برای ممانعت از شکنجه و اصلاح پیامدهای آن از آنها تقاضای اطلاعات میکند. طی قریب ۶۰ سال فعالیت از ژانویه ۱۹۴۷ تا فوریه ۲۰۰۶ کمیسیون حقوق بشر موفق شده دهها سند در زمینه حقوق بشر را تنظیم و به تصویب دولت ها برساند. اما در عملیاتی کردن استاندارد ها در عرصه جهانی و نظارت بر حسن اجرای آنها نتوانست رسالت خود را به درستی به انجام رساند. در نهایت در شصت و یکمین نشست سالانه کوفی عنان با بیان اینکه اعتبار در حال تنزل کمیسیون حقوق بشر باعث تضعیف سازمان ملل شده است، اعلام کرد قصد دارد ساختار این کمیسیون را به علت ناکارایی تغییر دهد و هیأت و ساختار جدیدی را جانشین آن سازد. و بر این اساس طی قطعنامه شماره ۶۰/۲۵۱ مصوب ۱۵ مارس ۲۰۰۶ شورای حقوق بشر جانشین کمیسیون مذکور گردید.^۷

بخش دوم: نقش معاهدات بین المللی در پیشگیری از شکنجه کردها

در این بخش ابتدا مختصری از تاریخ سیاسی کردستان عراق ارائه می شود و سپس تعامل دولت عراق با کردها در دوره رژیم بعث و دولت جدید عراق مورد بحث واقع می شود. در نهایت الحاق و پذیرش کنوانسیون ۱۹۸۴ شکنجه از سوی دولت عراق و نقش آن در جلوگیری از شکنجه گروه قومی کرد در عراق ارزیابی می شود.

گفتار اول: مختصری از تاریخ سیاسی کردستان

پس از آشنایی کردها با مفاهیم جدید هویتی- قومی در اوایل قرن بیستم، تفکرات استقلال طلبانه آنها تاکنون ادامه دارد. بسیاری سرآغاز فعالیت های استقلال طلبانه را قیام شیخ عبداللّه نه‌ری می دانند که با تسلط بر بسیاری از مناطق کردنشین حکومتی دوفاکتو ایجاد کرده بود و تا مدت زمان زیادی به عنوان دولت کردی مطرح می شد. در پی فروپاشی دولت عثمانی و انعقاد پیمان «سور» بنای رسمی یک دولت کرد در محدوده مناطقی از جنوب ترکیه و شمال عراق فراهم شد ولی با تاسیس دولت ترکیه به رهبری کمال آتاتورک از اساس با آن مخالفت شد. پس از این اقدام و نادیده انگاشتن حقوق کردها، سرکوب جنبش های کردی شروع شد و هم زمان با آن قیام شخصیت های کرد برگی دیگر را در سرنوشت کردها رقم زد. از جمله آنها قیام شیخ محمود برزنجی بود که وی را انگلیسی ها در سال ۱۹۱۹ به عنوان فرماندار سلیمانیه منصوب کردند و در این زمان شیخ حیطه تسلط خود را از سلیمانیه فراتر برده و مناطق دیگر را نیز در بر گرفت و از آنجا که خود را شاه کردستان خواند انگلیسی ها او را از مقامش عزل کردند.

در پی اشغال ایران، پس از جنگ جهانی دوم در سال ۱۹۴۶ میلادی با دخالت نیروهای شوروی مقدمات تشکیل دولت کرد در جمهوری مهاباد توسط قاضی محمد در ایران فراهم شد که با عقب نشینی نیروهای شوروی و حضور ارتش ایران در این منطقه سرکوب شد. جنبش کرد در ادامه مبارزات خود بوسیله مصطفی بارزانی در عراق و اوجالان در ترکیه ادامه پیدا کرد که هر دو بوسیله دولت های مرکزی سرکوب شدند و در طول این مدت از این گروهها به عنوان وجه المصلحه کشورهای منطقه استفاده شده است.

نقطه عطف تحول در مسئله کرد را باید در حمله رژیم صدام به کویت در سال ۱۹۹۰ که به واکنش شورای امنیت در متجاوز شناختن عراق منجر شد، دانست که به دنبال آن با حمله ائتلاف بین المللی به نظامیان عراق و بیرون راندن آنان از کویت و

۶. بیگ زاده، ابراهیم، سازوکارهای پیشگیری از شکنجه و مجازاتهای رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیر کننده، مجله الهیات و حقوق، شماره ۱۹،

بهار ۱۳۸۵، ص ۵۰

۷. قاسمی، علی، از کمیسیون حقوق بشر تا شورای حقوق بشر: یک راه طولانی، دیدگاه های حقوق قضایی، شماره ۳۸ و ۳۹، بهار و تابستان ۱۳۸۵، ص

متعاقب آن با تصویب قطعنامه ۶۸۸ شورای امنیت و منطقه پرواز ممنوع در محدوده شمال عراق در مدار ۳۶ درجه در پی کشتار بی سابقه کردها و شیعیان در این منطقه صورت گرفت و پس از این اتفاقات فضا برای ابراز استقلال کردها در شمال عراق فراهم شد تا زمینه ای جدی را برای تصویب فدرالیسم فراهم کند. با سقوط صدام حسین در حمله آمریکا به عراق در سال ۲۰۰۳، جایگاه سیاسی کردها بیش از پیش ارتقاء یافت و کردستان عراق به شیوه قانونی به منطقه ای فدرال در کشور عراق تبدیل شد.^۸

بیشتر جمعیت کردستان عراق را پیروان دین اسلام تشکیل می دهند و اکثریت کردها مسلمان شافعی مذهب و عده ای نیز شیعه و ایزدی هستند. علاوه بر این اقلیتهای آشوری و کلدانی و ارمنی ها نیز در مناطقی از کردستان عراق پراکنده اند.

گفتار دوم: معاهدات و نهادهای بین المللی و پیشگیری از شکنجه کردها در دوره رژیم بعث عراق

رژیم صدام حسین از دهه ۸۰ و در سایه سکوت جامعه بین المللی عملیات نابودی و ریشه کن کردن کردها را به شیوه ای برنامه ریزی شده و سیستماتیک اجرا کرد و در این راستا مرتکب جنایت ژنوسید انفال و حلبچه و کشتار بارزانی ها شد و نیمی از کردستان عراق را تعریب (عربی سازی) کرد. در اینجا صرفاً به عملیات ژنوسیدی انفال که در دادگاه عالی جنایی عراق تحت عنوان ژنوسید شناخته شد اشاره می کنیم تا معلوم شود معاهدات مربوط به شکنجه در پیشگیری از شکنجه کردها موثر نبوده است.

انفال که در لغت به معنای غنیمت گرفتن است و سوره هشتم قرآن می باشد عنوان سلسله عملیات کشتار جمعی است که در فاصله ۲۶ فوریه تا ۶ سپتامبر سال ۱۹۸۸ / ۱۳۶۶ از سوی حکومت بعثی عراق در قبال کردهای این کشور صورت گرفت. این عملیات در هشت مرحله و متمرکز بر شش منطقه جغرافیایی کردستان عراق به اجرا درآمد و از سوی دفتر مناطق شمالی سازمان حزب بعث به ریاست علی حسن مجید مشهور به «علی شیمیایی» سرپرستی شد. علی حسن مجید به عنوان حاکم مطلق شمال عراق و مناطق کردنشین، طبق مصوبه رسمی شورای رهبری انقلاب عراق از طرف شخص صدام حسین و حزب بعث ماموریت یافته بود که با تخصیص بودجه ویژه و بهره گیری از تمام امکانات نظامی، اطلاعاتی و اداری حکومت این پروژه را به اجرا بگذارد.

عملیات انفال که براساس یک نقشه راه مدون مبتنی بر آمارگیری نفوس و تفکیک ژئوپلیتیکی مناطق تحت عملیات، توسط نیروهای نظامی دارای تجارب جنگ هشت ساله ایران و عراق صورت می گرفت، از تاکتیکهای نظامی مشخصی پیروی می کرد که در گام نخست با عملیات هوایی و بمباران شیمیایی مناطق هدف آغاز می شد و در گام بعدی هجوم زمینی یگانهای ارتش به پاکسازی مناطق اشغالی می پرداختند و پس از دستگیری، قتل عام و کوچاندن اجباری ساکنین این مناطق به اردوگاههای اسکان اجباری و کشتارگاههای جمعی بیابانهای جنوب عراق، تخریب سکونتگاههای شهری و روستایی و حتی سرچشمه های طبیعی حیات انسانی از قبیل چشمه ها، باغ ها، زمینهای قابل کشت و ... را به اجرا در می آوردند. مراحل هشت گانه عملیات انفال عبارت است:

مرحله اول (از ۲۳ فوریه تا ۱۹ مارس): نخستین مرحله عملیات انفال با هجوم به منطقه جافایتی آغاز و منجر به اشغال مناطق دوکان، شهرک ماوت، شهر سلیمانیه، چوارتا، سرگلو و برگلو شد. بمباران شیمیایی حلبچه و کشتار ۵۰۰۰ انسان بیگناه در کسری از روز از بارزترین جنایات رژیم بعث در این برهه زمانی بود.

مرحله دوم (از ۲۲ مارس تا ۱۱ آوریل): گستره جغرافیایی مرحله دوم عملیات انفال مناطق قره داغ، بازیان و دربندیخان را دربرگرفت، بمباران شیمیایی روستاهای سیوسینان، تکیه، بلکجار و ... جنایات این مقطع از انفال بشمار می روند. رژیم بعث پس از تصرف این منطقه، همه روستاهای آن را که نزدیک به ۸۰ روستا بود و ۲۲۴۱ خانوار با جمعیت ۱۲۲۵۴ نفر را در خود جای داده بود، ویران کرد. در این مرحله نزدیک به ۵۶۳۷ نفر قربانی شدند.

۸. عبدالله روزبه، کیانی جواد، تحولات کردستان عراق و تأثیرات آن بر خاورمیانه، مجله علوم سیاسی، علوم و فنون مرزی، شماره ۱۷، تابستان ۱۳۹۵، ص ۷۵-۷۴

مرحله سوم (از ۷ آوریل تا ۲۰ آوریل): این مرحله از انفال که به طور ویژه بر منطقه گرمیان (گرمیسر) متمرکز بود، فجیع ترین و زیانبارترین مقطع عملیات انفال محسوب می شود که میدان عملیاتی آن بخش هایی از سه استان کرکوک، دیاله و سلیمانیه از قبیل غرب شهر کرکوک، دوزخرماتو و شهرهای کلار، کفری، پیباز و ناحیه قادر کرم و تیلکو را شامل می شد. اوج حملات و تهاجمات رژیم بعث در عملیات انفال مورخه ۱۴ آوریل ۱۹۸۸ رخ داد که بر اساس تخمین کمیته دفاع از حقوق قربانیان انفال، نزدیک به ۲۰ هزار روستانشین اعم از زن، کودک، نوجوان و مرد توسط کامیون و تراکتور به قلعه های نظامی قوره تو منتقل شدند و از آنجا به بعد اثری از آنها در دست نیست. از این رو، این روز (۱۴ آوریل/ ۲۵ فروردین) به نام روز انفال نامگذاری شده است.

مرحله چهارم عملیات انفال (از ۳ تا ۸ می): مرحله چهارم انفال نیز در مناطق زاب کوچک، دشت کویه، آغجلر، تقیق و شوان صورت گرفت، که با بمباران شیمیایی روستای گوپته‌په و عسکری از توابع آغجلر همراه بود.

مرحله پنجم، ششم و هفتم انفال (از ۱۵ می ۱۹۸۸ تا ۲۶ آگوست): مراحل پنجم، ششم و هفتم انفال از دامنه کوههای شقلاوله و رواندوز آغاز شد و مانند اکثر عملیاتهای رژیم بعث با بمباران شیمیایی همراه بود، به طوری که ۱۵ می ۱۹۸۸ آخرین روز ماه رمضان درست هنگامی که مردم خود را برای استقبال از عید فطر آماده کرده بودند، چندین هواپیما به بمباران روستاهای وره، علی آباد، سماقلی و نازنین پرداختند و در این یورش ۳۶ تن از اهالی روستای وره شهید شدند که ۱۷ تن از آنها مرد و ۱۹ نفر زن بودند.

مرحله هشتم و پایانی عملیات انفال (از ۲۵ ژوئن تا ۶ سپتامبر): در مرحله هشتم انفال مناطق دهوک، زاخو، باتوفه، کانی ماهی، زیوه، دیرلوک، اتروش، زاویته و آمیدی مورد هجوم ارتش عراق قرار گرفتند. در واقع حوزه اصلی این مرحله از عملیات انفال منطقه بادینان از نواحی همجوار با کشور ترکیه بود. روستاهایی مانند شیروانه، ردینیا، سارتکی، ورمیلی و روستاهای کوهستان گاره قربانی شدیدترین حملات شیمیایی این دوره شدند.^۹

بعد از اعلام پایان جنگ میان ایران و عراق در ۸ آگوست ۱۹۸۸ ارتش عراق نیروهای خود را از مرزها عقب کشید تا از آنها در عملیات انفال که در آن موقع هفتمین مرحله آن به پایان رسیده و تنها مرحله هشتم آن باقی مانده بود، استفاده کند.

می توان گفت در طول دوره حاکمیت رژیم صدام حسین تا سال ۲۰۰۳، معاهدات بین المللی نه تنها در پیشگیری از کردها موثر نبوده بلکه این خود دولت عراق و مقامات دولتی و امنیتی این کشور بودند که در تمامی سطوح و در تمامی اشکال شکنجه را در تمام کشور عراق اعمال کرده اند. رژیم بعث عراق حتی در دوران حاکمیت خود کنوانسیون منع شکنجه را نیز نپذیرفت تا از سازو کارهای نظارتی بر اجرای کنوانسیون در کشور عراق جلوگیری کند.

گفتار سوم: نقش معاهدات و نهادهای بین المللی در پیشگیری از شکنجه کردها بعد از سال ۲۰۰۳

در سال ۲۰۰۳ حاکمیت رژیم بعث بر عراق با حمله نظامی آمریکا به پایان رسید و دوره جدیدی در تاریخ سیاسی عراق و کردستان شروع شد. عراق هم زمان که به سوی دولتی پارلمانی و فدرالی پیش رفت هم زمان اشغال نیروهای عراقی و عملیات های انتحاری را تجربه کرد. در این میان شکنجه زندانیان عراقی در زندان ابوغریب توسط نیروهای آمریکایی جامعه بین المللی را متوجه وضعیت شکنجه در عراق نمود. با گسترش ناامنی و درگیری در شهرهای سنی نشین نیروهای امنیتی بسیاری از اعراب سنی را در زندان ها تحت شکنجه در آوردند. گزارش سازمان های بین المللی حقوق بشر از وضعیت حقوق بشر و وضعیت شکنجه در زندان های عراق سبب تشدید فشارهای بین المللی بر دولت عراق جهت الحاق به کنوانسیون منع شکنجه شد. ۱۹۸۴

۹. Anfal Verdict, Iraqi High Tribunal, Second Criminal Court, 2007 June 24, p.42-55, available at <http://www.law.case.edu/qrotian-blog/anfal/opinion.asp>

نماینده ویژه سازمان ملل استفان دیمیستورا در سال ۲۰۰۷ با توجه به حجم عظیم زندانیان گروه سنی عراق در زندانها، دولت عراق را به الحاق به کنوانسیون منع شکنجه ترغیب کرد.^{۱۰} سرانجام دولت عراق در ۷ جولای ۲۰۱۱ پذیرش و تصویب معاهده منع شکنجه را اعلام کرد. پس از الحاق عراق به کنوانسیون منع شکنجه، کمیته ضد شکنجه که نهاد ناظر اجرای کنوانسیون است در ۳۰ جولای ۲۰۱۵ نخستین گزارش ارائه شده از سوی عراق را مورد بررسی قرار داد و از نحوه اجرای کنوانسیون در عراق و کردستان مطلع شد.^{۱۱}

پس از پیدایش داعش و تسلط بر بخش زیادی از عراق، سببیت و خشونت مذهبی که شکنجه یکی از ابزارهای آن بود تمامی مقررات معاهدات جنگ و معاهدات حقوق بشردوستانه نقض شد. با هجوم داعش به منطقه سنگال در ۳ آگوست ۲۰۱۴ نمونه ای جدید از ژنوسید علیه کردها در عراق به ثبت رسید و هزاران نفر کشته و بیش از سه هزار زن و دختر ایزدی ربوده و سپس به بردگی گرفته شدند. در میان اقدامات داعش شکنجه فیزیکی و روحی یکی از ابزارهای متداول بود و صدها ویدئو این موضوع را اثبات می کند.

با تصرف موصل از سوی نیروهای عراق و ضعیف شدن داعش، دولت عراق خواستار عقب نشینی نیروهای کرد از کرکوک و مناطق مورد مناقشه شد و در نهایت در ۱۶ اکتبر ۲۰۱۷ نیروهای نظامی و شبه نظامی عراق وارد این مناطق شدند و مردم کرد را به انواع شیوه ها مورد آزار و اذیت قرار دادند و صدها هزار نفر از ترس و ارعاب به مناطق دیگر کردستان آواره شدند. حملات نیروهای عراق در ۱۶ اکتبر نقض شدید معاهدات حقوق بشر و از جمله کنوانسیون منع شکنجه بوده است.

هیئت کمک رسانی سازمان ملل در عراق (یونامی) در ۱۹ نوامبر نگرانی شدید خود را از حملات نیروهای عراقی و سوزاندن و تخریب خانه های کردها در دوزخوراتو در جنوب کرکوک اعلام کرد و از تمام نیروها خواست به اعمال خرابکارانه خود پایان دهند.^{۱۲} همچنین سازمان عفو بین الملل با انتشار گزارشی و با استناد به تصاویر ماهواره ای سوزاندن و تخریب و انهدام خانه مسکونی کردها را مورد تأیید قرار داده است.^{۱۳}

نیروهای عراق پس از کنترل مناطق مورد مناقشه از جمله کرکوک، خانقین، خورماتو و سنگال اقدام به انتقام از کردها کردند و در این باره مرتکب صدها مورد قتل و شکنجه شدند که اسناد موجود از جمله ویدئوهای موجود در شبکه جهانی اینترنت این موضوع را تأیید می کند. این امر به خوبی اثبات میکند که معاهده منع شکنجه هیچ اثری در پیشگیری از شکنجه کردها نداشته است. لازم به ذکر است دولت عراق مدعی است کنترل کامل بر نیروهای حشدالشعبی که مرتکب این جنایات شده اند ندارد.

نتیجه گیری

با بررسی تاثیر معاهدات بین المللی بر پیشگیری از شکنجه کردها در عراق به این نتیجه می رسیم که کردها به عنوان گروه قومی که مدعی حقوق قومی و ملی خود شده اند همواره در عراق بعنوان یاغی و خرابکار و ضد امنیت ملی و تمامیت ارضی عراق قلمداد شده اند. به همین جهت دولت عراق در سرکوب و ریشه کن کردن آنها از هیچ اقدامی دریغ نکرده است.

در دوران رژیم بعث عراق، علیرغم پذیرش میثاق های حقوق مدنی، سیاسی و حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی در سال ۱۹۷۱، کردها متحمل شدیدترین جنایات از سوی این رژیم شدند. جنایات ژنوسیدی انفال، حلبچه و کشتار بارزانی ها که از سوی دادگاه عالی جنایی عراق مورد تأیید قرار گرفت و همچنین عربی سازی بخش بزرگی از کردستان عراق نمونه بارز جنایات رژیم بعث و عدم تاثیر معاهدات بر شکنجه کردها در عراق می باشد.

۱۰ . <https://www.reuters.com/article/us-iraq-un-rights/u-n-envoy-urges-iraq-to-join-anti-torture-treaty-idUSL0926783020071209>

۱۱ . <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16281&LangID=E>

۱۲ . http://www.uniraq.org/index.php?option=com_k2&view=item&id=8056:un-expresses-concern-about-reports-of-violence-in-tuz-khurmatu-in-kirkuk&Itemid=605&lang=en

۱۳ . <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/10/iraq-fresh-evidence-that-tens-of-thousands-forced-to-flee-tuz-khurmatu-amid-indiscriminate-attacks-lootings-and-arson/>

پس از سقوط رژیم صدام در ۲۰۰۳، شکنجه عراقی ها از سوی نیروهای آمریکایی در زندان ابوغریب خبرساز شد و خشم جهانیان را برانگیخت. به دنبال گسترش جنگ و آشوب بین شیعیان و اهل سنت و گزارش شکنجه در زندان های عراق، سازمان های بین المللی حقوق بشر با اعمال فشار بر دولت عراق خواهان الحاق این کشور به معاهده منع شکنجه شدند و در نهایت عراق در سال ۲۰۱۱ به این معاهده ملحق شد. با توجه به تحولات اخیر در مناطق مورد مناقشه از جمله کرکوک و تخریب و انهدام خانه های مسکونی کردها و آوارگی بیش از صد هزار نفر به این نتیجه می رسیم که دولت عراق نه تنها کنوانسیون منع شکنجه بلکه تمام معاهدات حقوق بشری را نقض کرده است و عملاً معاهدات بین المللی هیچگونه تاثیری بر پیشگیری از شکنجه کردها نداشته است.

منابع

مقالات فارسی

- اردبیلی، محمد علی، شکنجه، مجله تحقیقات حقوقی، بهار و تابستان ۱۳۷۰، شماره ۹
- بابک زاده، ناصر، (۱۳۸۸)، اساسنامه دیوان کیفری بین المللی، انتشارات بهنامی، چاپ اول، تهران
- بیگ زاده، ابراهیم، سازوکارهای پیشگیری از شکنجه و مجازاتها یا رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیر کننده، مجله الهیات و حقوق، شماره ۱۹، بهار ۱۳۸۵
- شفاهی، علی، نگاه حقوق بین الملل به شکنجه، پژوهش نامه فقه اسلامی و مبانی حقوق اسلامی، شماره ۲، بهار و تابستان ۹۳
- قاسمی، علی، از کمیسیون حقوق بشر تا شورای حقوق بشر: یک راه طولانی، دیدگاه های حقوق قضایی، شماره ۳۸ و ۳۹، بهار و تابستان ۱۳۸۵
- عبدالله روزبه، کیانی جواد، تحولات کردستان عراق و تأثیرات آن بر خاورمیانه، مجله علوم سیاسی، علوم و فنون مرزی، شماره ۱۷، تابستان ۱۳۹۵
- کنوانسیون منع شکنجه و سایر رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی یا تحقیر آمیز

مقالات انگلیسی

- Anfal Verdict, Iraqi High Tribunal, Second Criminal Court, 2007 June 24, available at <http://www.law.case.edu/grotian-blog/anfal/opinion.asp>

سایت های اینترنتی

- <http://www.aihrc.org.af/home/document>
- <https://www.reuters.com/article/us-iraq-un-rights/u-n-envoy-urges-iraq-to-join-anti-torture-treaty-idUSL0926783020071209>
- <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16281&LangID=E>
- http://www.uniraq.org/index.php?option=com_k2&view=item&id=8056:un-expresses-concern-about-reports-of-violence-in-tuz-khurmatu-in-kirkuk&Itemid=605&lang=en
- <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/10/iraq-fresh-evidence-that-tens-of-thousands-forced-to-flee-tuz-khurmatu-amid-indiscriminate-attacks-lootings-and-arson/>